

BİR MİSYON OKULU KÜTÜPHANESİ'NİN TARİHİ: MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ KÜTÜPHANESİ¹

Remzi MIZRAK

Nizip İlçe Halk Kütüphanesi Müdürü, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi,

e-posta: remzi.mizrak@ktb.gov.tr

ORCID: 0000-0003-3751-9001

Doç. Dr. Huriye ÇOLAKLAR

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

e-posta: hcolaklar@bartin.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8480-058X

ÖZ

Kütüphaneler, bulunduğu toplumun bilgi birikimini toplayan, koruyan ve gelecek nesillere aktaran toplumsal kurumlardır. Bu kurumlar, bireylerin gereksinim duyduğu bilgi ihtiyacını karşılamak amacıyla devlet, özel kurumlar veya hükümet dışı kuruluşlar tarafından kurulurlar. Ülkemizde kamu, özel sektör ve azınlık kütüphanelerinin yanında yabancıların çeşitli organizasyonlar aracılığıyla kurduğu farklı türdeki kütüphaneler de vardır. Osmanlı Devleti döneminde yabancılar tarafından hastane, kilise, kütüphane, yetimhane ve pek çok sosyal kuruluşun meydana getirildiği bilinmektedir. Bu kuruluşlar içinde özellikle misyoner örgütleri tarafından kurulan okul, hastane, yetimhane gibi yapılar, bulundukları dönemin ekonomik, sosyal ve politik dokusuna olumlu veya olumsuz birçok etki yapmışlardır. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne yoğun bir misyoner akını olmuş ve bu misyon örgütleri o dönem için modern diyebileceğimiz kütüphaneler kurmuşlardır. Osmanlı Devleti coğrafyasında faaliyet gösteren en önemli yapılardan biri, ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions-Amerikan Dış Misyonları Komisyonu) isimli Amerikan misyoner örgütüdür. Bu misyoner topluluğu, hastane, yetimhane, kilise ve okullar kurmuş ve özellikle Ermeni azınlıklar üzerine önemli çalışmalar yürütmüştür. Araştırmada, BOARD misyoner örgütü tarafından Gaziantep'te (o dönemde şehrin adı Antep) kurulan ve o dönem için çok gelişmiş bir eğitim hizmeti veren Merkezi Türkiye Koleji (Central Turkey College) ve bu kolejin birçok bilgi kaynağıyla birlikte önemli tıp kaynaklarını da barındıran kütüphanesi ele alınmıştır. Bu kütüphanenin araştırma konusu olarak incelenmesinin nedeni, bulunduğu dönem için çok farklı alanlarda yapılan bilimsel çalışmaları destekleyen gelişmiş bir kütüphane yapısına sahip olmasındandır. Bunun yanı sıra bu gelişmiş kütüphane sistemi ve koleksiyonun içeriği, bu kütüphane yapısını bir kültürel miras olarak değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen bilgiler betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Araştırmada ayrıca bilgi ve belge yönetimi literatüründe, ele alınan konuyla ilgili yeterli düzeyde çalışmanın bulunmaması da çalışmanın önemini artırmaktadır. Çalışmanın bu alanda bir farkındalık yaratacağı değerlendirilmektedir. Araştırma sonucunda kütüphanede bir ödül sisteminin olduğu, kütüphanecinin kolej yönetiminde önemli bir pozisyonda bulunduğu ve on binlere varan sayıda kitap mevcudunun bulunduğu Merkezi Türkiye Koleji kütüphanesiyle ilgili bir portre çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Misyoner, ABCFM, Amerikan Board, Merkezi Türkiye Koleji Kütüphanesi, Sürdürülebilir Kültürel Miras.

HISTORY OF A MISSION SCHOOL LIBRARY: CENTRAL TURKEY COLLEGE LIBRARY

ABSTRACT

Libraries are social institutions that collect, preserve and pass on the knowledge of the society they are in to future generations. These institutions are established by the state, private institutions or non-governmental organizations in order

¹ Bu makale, 28-29 Kasım 2024 tarihleri arasında Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Fakültesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen "Bilgi Yönetimi ve Sürdürülebilir Kalkınma" teması ile 'Uluslararası III. Gelenekten Geleceğe Bilgi ve Belge Yönetimi Sempozyumu' için hazırlanan 'Bir Misyon Okulu Kütüphanesi: Merkezi Türkiye Koleji Kütüphanesi' başlıklı bildirinin yeniden gözden geçirilen halidir.

to meet the information needs of individuals. In our country, in addition to public, private sector and minority libraries, there are also different types of libraries established by foreigners through various organizations. It is known that hospitals, churches, libraries, orphanages and many social institutions were established by foreigners during the Ottoman Empire. Among these institutions, especially the schools, hospitals and orphanages established by missionary organizations had many positive and negative effects on the economic, social and political texture of the period they were in. There was an intense influx of missionaries to the Ottoman Empire in the 19th century and these mission organizations established libraries that we can call modern for that period. One of the most important structures operating in the geography of the Ottoman Empire is the American missionary organization called ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions). This missionary group established hospitals, orphanages, churches and schools and carried out important studies especially on Armenian minorities. The study examined the Central Turkey College, which was established by the BOARD missionary organization in Gaziantep (the city was called Antep at that time) and provided a very advanced educational service for that period, and the library of this college, which included many information sources as well as important medical resources. The reason for examining this library as a research subject is that it had an advanced library structure that supported scientific studies in many different fields for the period it was located. In addition, this advanced library system and the content of the collection allow this library structure to be evaluated as a cultural heritage. The information obtained within the scope of the study was evaluated with the descriptive analysis method. In addition, the lack of sufficient studies on the subject addressed in the information and document management literature increases the importance of the study. It is evaluated that the study will create awareness in this field. As a result of the study, an attempt was made to draw a portrait of the Central Turkey College library, where there was a reward system in the library, the librarian held an important position in the college management, and there were tens of thousands of books.

Keywords: Missionary, ABCFM, American Board, Central Turkey College Library, Sustainable Cultural Heritage.

GİRİŞ

İslâm devletlerine yönelik yoğun misyonerlik faaliyetleri Batılı ülkelerin sömürgecilik faaliyetleri ile eş zamanda ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren önce Cizvitler (Jesuite), Fransisen (Franciscain) misyonerleri ve Katolik kilisesine bağlı misyonerler gelmeye başlamıştır. Bu misyoner grupları, Afrika kıtası, Hindistan, Uzakdoğu ve Ortadoğu'ya yönelik çalışmalar yürütmüşlerdir. XVIII. yüzyıldan itibaren bu ülkelere yönelik misyon çalışmalarına, farklı Protestan kiliselerine bağlı misyonerler de dahil olmuşlardır. 1810 yılında Ortadoğu'da faaliyet gösteren British East India Şirketinin rahibi olan Henry Martyn ilk Protestan misyoner olarak değerlendirilmektedir. XIX. yüzyılın başlarında örgütlenen 'American Board of Commissioner of Foreign Mission' (ABCFM) örgütüne bağlı misyonerler ise yoğunlukla Suriye, Ürdün, Mısır, İran, Irak, Filistin ve Anadolu topraklarında misyonerlik faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir (Gündüz, 2020; Şişman, 2006).

Çalışmada 'American Board of Commissioner of Foreign Missions' (ABCFM) örgütünün adı, Amerikan Board Teşkilatı olarak bahsedilecektir. Amerikan Board Teşkilatı, Amerika Birleşik Devletleri'nin yabancı ülkelere yönelik Protestan misyonerliği faaliyetlerini yürütmek için kurduğu bir örgüttür (Yıldız, 2015, s. 24). Bu örgüt misyonerlik faaliyetlerini sağlık kuruluşları (hastane ve dispanserler), okullar, kolejler, kütüphane, vb. kurumları inşa ederek gerçekleştirmiştir. Suriye Protestan Koleji-Beyrut (1866), Merkezi Türkiye Koleji-Antep (1876), Bursa Amerikan Kız Koleji-Bursa (1876), Fırat Koleji-Harput (1878), Anadolu Koleji-Merzifon (1886), St. Paul Koleji-Tarsus (1888) ve İzmir Uluslararası Koleji (1903), Amerikan Board'ın kurduğu yükseköğrenim niteliği taşıyan eğitim kurumlarından (Yücel, 2016, s. 308). Bu misyoner örgüt, görüldüğü üzere sağlık, eğitim, sosyal-kültürel çalışmalarını bir misyonerlik yöntemi olarak çok etkili bir biçimde kullanan misyonerlik kuruluşlarından biri olmuştur (Taşkın, 2017, s. 150). XIX. yüzyılın başında ABD'nin New England bölgesinde Amerikan teşkilatının temelleri atılmıştır. Kuruluş tarihi resmi olarak 1810 yılı olsa da bu tarihten dört yıl önce 1806 yılında bir grup Williams Koleji öğrencisi tarafından doğuyu aydınlatma amacıyla bir fikir hareketi olarak başlamıştır (Strong, 1910, s. 7).

Anadolu'da Amerikan Board'ın özellikle tıbbi misyon amacıyla sahaya gelmesi, 1810'lu ve 1820'li yıllarda genel sağlık bilgisi bulunan 'sağlıkçı' unvanlı misyonerlerle başladığı bilinmektedir (Keskinbora, 2018, s. 159). BOARD teşkilatı Amerika dışındaki ilk misyon yapılanmasını 1812 yılında Hindistan'da gerçekleştirmiş, 1920 yılında bu alana, Pasifik bölgesi ve Filistin de eklenmiştir (Sketch, 1910'dan aktaran, Yücel, 2017, s. 24). 1820 yılında bağış yapan vatandaşları misyon sahalarında olup biten hakkında bilgilendirmek ve yeni bağışçılar kazanmak amacıyla örgütün yayın organı olan Missionary Herald isimli aylık bir dergi yayınlanmaya başlamıştır (Harris, 1999'dan aktaran, Yücel, 2017, s. 24).

Protestan misyonerlerin kutsal topraklar diye adlandırdıkları Kudüs ve Filistin’de yani bugünkü Ortadoğu coğrafyasında kuracakları misyon merkezi için Board Teşkilatı, Levi Parsons ve Pliny Fisk adlı iki misyoneri görevlendirmiştir. Bu coğrafya o dönem Osmanlı toprakları içinde bulunduğundan bu iki isim Anadolu coğrafyasına gönderilen ilk Board misyonerleri olarak 1819 yılında İzmir’e ulaşmışlardır (Eddy, 1913, s. 57). Amerikan Board örgütü, Osmanlı Devleti’nde özellikle din, eğitim, sağlık ve yardım alanlarında çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmalar sayesinde misyonerler kendi misyon ve ülke çıkarları doğrultusunda başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Bundan dolayı, özellikle sosyal ve eğitim kurumları (kütüphane, okullar, yetimhane gibi) vasıtasıyla yürütülen çalışmalar, Osmanlı Devleti’nin ABD ile olan ilişkilerinde resmi kayıtlara en fazla konu olan temalar olmuştur (Alan, 2007, s. 465).

Literatür İncelemesi

Alan yazında konu ile ilgili pek çok çalışmanın yapıldığı gözlenmektedir. Bu yayınlarda misyonerlik faaliyetlerinin daha çok eğitim ve sağlık alanlarında olduğu bilinmektedir (Polat, 1988, s. 628, 647; Kılıç, 2006, ss. 334-336; Öztürk ve Kamer, 2013, s. 106; Elmacı ve İyigör, 2018, ss. 155-156; Çağır Benli, 2024, s. 250). Osmanlı Devleti’nin gerileme döneminde azınlıklar ve özellikle misyonerlik faaliyetleri kapsamında kurulan okullar, hastaneler, dispanserler, yetimhane ve kütüphaneler gibi eğitim, sosyal ve sağlık kuruluşları bulunmaktadır. Ancak misyonerlerin kurduğu kütüphaneler ve sunduğu hizmetlerle ilgili sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılmıştır (Alikılıç, 2001; Coşkun, 2002; Doğanay, 2009; Canyaş ve Canyaş, 2012). Ortaylı’nın çalışmasında (1981), 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Ankara, Sivas, Erzurum, Edirne, Aydın, Bitlis, Adana, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Bilecik, Diyarbakır, Trabzon, Antep, Muş, Halep vb. şehirlerde kurulan Amerikan okulları, yetimhane, teoloji semineri, hastane ve dispanserlerin listeleri verilmektedir. Aynı çalışmada, resmi raporlarda yer alan 400’e yakın yabancı okulların varlığından bahsedilmektedir (Ortaylı, 1981, s. 90).

Akgün’e göre, Amerikan misyonerleri Amerika kıtasında ve dünyada Protestan misyonerliği yaygınlaştırmak amacıyla çeşitli uzak ülkelerde hayır kurumları, eğitim ve sağlık merkezleri kurarak halka iletişim kurmaya çalışmışlardır. Osmanlı toplumunda da eğitim ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere yerel halka yönelik etkin faaliyetler yürütmüşlerdir. Kadın, aile, çocuklar gibi toplum yaşamında aktif rol oynamaya başlamışlar; okullarda okutulacak kitaplar, anı, rapor ve süreli yayınlar yayınlamışlardır (Akgün, 1992, s. 2, 4, 8-9).

Alan (2007) tarafından yapılan bir çalışmada, Osmanlı Devleti’nde, kendi ülkeleri adına misyonerlik faaliyetleri yürüten misyonerlik örgütlerinin dini, eğitim, sağlık ve yardım gibi konularda çalışmalar yapan kurumlarının varlığından bahsedilmektedir. Çalışmasında, bunlardan biri olan Amerikan Board okullarında yürütülen misyonerlik faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir. Güllü’nün (2009b) çalışmasında, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki kurulan diplomatik anlaşmalar neticesinde ticaret, siyaset, sağlık, eğitim, vb. konularda önemli adımlar atıldığı ifade edilmekte ve bu adımlardan birisinin Antep’te kurulan Merkezi Türkiye Koleji olduğunu ifade etmiştir. Yücel’in bilimsel bir araştırmasında (2011), 1880-1930 yılları arasında Anadolu’da kurulan Amerikan hastaneleri ve tıbbi misyonerlik çalışmaları üzerinde durulmaktadır. Barlas ve Başağaoğlu çalışmalarında (2013), XIX. yüzyılın başlarından Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar Gaziantep’te faaliyet gösteren misyoner sağlık kuruluşlarının çalışmaları ve bu alanda sunulan sağlık hizmetlerini ele almışlardır. Bu dönemde özellikle Gaziantep şehri göç aldığından veba, kolera, çiçek, tifo, trahom, frengi ve cüzzam gibi salgın hastalıkların tedavisi ve yayılmasını önlemek için yapılan mücadelelerin neler olduğu konusunda bilgiler sunulmaktadır. 2013 yılında yapılan bir doktora tezinde, Amerikan Board’ın çalışmaları Amerikan Hastanesi ve hastaneye bağlı tıp ve sağlık okulları kapsamında ele alınmaktadır. Çalışmada, önce Antep’teki sağlık hizmetleri ve bölgede görülen hastalıklar; daha sonra misyoner doktorlarının şehirdeki faaliyetleri, tıp okulu ve tıp eğitimine katkıları incelenmektedir (Yürür, 2013). Temizer bir makalesinde (2014), Van şehrinde faaliyet gösteren Amerikan misyonerlik örgütünün faaliyetleri ve bölge halkına sağlık hizmeti sunan Van Amerikan Hastanesi çalışması üzerinde durulmaktadır.

Yabancı okullarla ilgili yapılan başka bir çalışmada (2016), 1928 yılında Bursa Amerikan Kız Koleji'nde vuku bulan tanassur (sahip olduğu inancı değiştirmek anlamında kullanılan ifade) olayının Türk basınında gündeme gelmesiyle ilgili bilgiler verilmektedir. Başka bir çalışmada ise, daha önce bahsedilen 1833-1923 yılları arasında Amerikan board misyonerlerinin ülkemizdeki sağlık faaliyetleri değerlendirilmiştir (Taşkın, 2017). Keskinbora (2018) makalesinde, bir tıp doktorunun gözüyle Amerikan misyonerlik örgütünün özellikle tıbbi misyon etkinlikleri incelenmeye çalışılmaktadır. Aynı zamanda makalede Osmanlı Devleti'nde sunulan sağlık hizmetleri konusu da değerlendirilmektedir.

Misyonerlikle ilgili bir araştırmada, Amerikan Board misyonerlik örgütünün 1844-1882 yılları arasında Bandırma'daki faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Araştırmada, Amerikan Board örgütünün arşiv kayıtlarında yer alan belgeler ışığında Protestan misyonerlerin faaliyetleri değerlendirilmiştir (Önal, 2020). Padem (2020) bilimsel bir araştırmasında, yabancı okulların 1820-1938 yılları arasında Osmanlı Devleti'ndeki tarihsel serüvenini değerlendirmektedir. Bu araştırmada, önce Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi ve politikalarına ilişkin bilgiler verilmektedir. Daha sonra Amerikan, Fransız, İngiliz, İtalyan, Rus, Alman ve Avusturya okulları ders programı ve eğitim sistemleri değerlendirilmektedir. Özkan (2021) çalışmasında, misyonerlik eğitim kurumları örneği olarak Gaziantep'te 1874'te kurulan Merkezi Türkiye Koleji ile ilgili bilgiler verilmektedir. Çalışmada, günümüz okullarının öncüsü olarak Merkezi Türkiye Koleji değerlendirilmektedir. Özellikle kampüs düzeni, bünyesindeki tıp okulu ve hastanesi ile dönemin en önemli eğitim kurumlarından biri olarak ifade edilmektedir.

Kuş ve Alan'ın (2022) ortak çalışmasında, Merzifon'daki Anadolu Koleji okulundan bahsedilmektedir. Kolej, Amerikan Board örgütü tarafından Batı Türkiye misyonunun merkezi olarak faaliyete başlamıştır. Çalışmada, örgütün 1866-1896 yılları arasında Merzifon'daki eğitim çalışmaları hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca çalışmada Anadolu Koleji yerleşkesinde bulunan yapıları hem örgütün arşiv belgelerinde hem de W. J. Childs'ın gezi notlarındaki bilgiler ışığında ele alınmaktadır. Bu çalışmada müze ve kolej kütüphanesi binası inşaatı hakkında bilgilere yer verilmektedir. Özellikle kütüphane binası inşaatı ve donanım için 15.400\$ harcama yapıldığı bildirilmektedir (Kuş ve Alan, 2022, ss. 2962-2963). Saatci İzci ve Halaç'ın (2022) ortak çalışmasında ise, Amerikan Board örgütü ile ilgili yapılan makalelerin tespiti ve tespit edilen makaleler bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmektedir. Bu çalışmada; makalelerin yayın yılları, yazar adları, unvanları, bağlı olduğu kurum, yayın sıklıkları ve yazarların uzmanlık alanları, kullanılan konu başlıkları ve anahtar kelimeler, coğrafik bölgeler, örgüte ait kurum isimleri gibi bilgilerin tespit edilmesi ile elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Amerikan Board örgütünün Türkiye'de açtığı okullardan biri olan Kayseri Talas Amerikan Koleji 1871-1967 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Göver'in (2023) makalesi, Talas Amerikan Koleji hakkında bilgiler ve özellikle bu örgütün misyonerlik faaliyetlerini içermektedir. Ayrıca çalışmada kolejin bölge halkı üzerindeki etkileri sosyolojik açıdan değerlendirilmektedir. Benzer bir çalışmada, Merzifon Amerikan Koleji'nin tarihi, eğitim yapısı, eğitim faaliyetleri ve mimarisi, incelenmekte okulun çevreye etkileri ve yapılarının sahip olduğu özellikler değerlendirilmektedir (Erdoğan ve Oktaç Beycan, 2024). Turan'ın (2024) araştırmasında, Osmanlı Devleti'ne bağlı Balkan topraklarında Amerikan Board örgütünün yürüttüğü Protestan misyonerlik faaliyetlerinden bahsedilmekte ve örgütün, Yunanlılar, Bulgarlar, Makedonlar, Arnavutlar ve Sırlar arasında Protestanlığı yayma çalışmaları hakkında bilgiler verilmektedir. Diğer bir çalışmada, 19. yüzyılın sonlarında farklı dini ve etnik grupların bir arada yaşadığı Sivas şehrinde Amerikan Board örgütünün kurduğu misyoner okulları ele alınmaktadır. Ayrıca makalede bu örgütün misyonerlerle iş birliği yaparak şehirde kurdukları yetimhanede kalan çocuklar ve gençlere eğitim hizmetleri verdiklerinden bahsedilmektedir (Özturan, 2025).

Alikılıç (2001) araştırmasında, misyonerler tarafından Trabzon ve çevresinde kurulan manastır kütüphaneleri, Türk-İslam yapıları ve Osmanlı kütüphaneleri hakkında bilgi vermektedir. Bu çalışma, misyonerlerin Doğu, Güney Doğu ve Ege bölgelerinin yanı sıra Karadeniz bölgesinde de etkin faaliyetler yürüttüklerini göstermektedir. Coşkun (2002) bir makalesinde Fransız misyonerlerin açtığı okullardan biri olan Saint Benoit lisesinin tarihsel sürecinden bahsetmektedir. Bu makalede,

okulun kütüphanesinde Renard önderliğinde başlayan -din, Fransızca, Latince ve fen bilimleri derslerinin- yapıldığını belirtilmektedir. Doğanay'a (2009) göre, Amerikalıların Antep misyonu ve faaliyetleri için ihtiyaç duydukları basın yayın çalışmalarını basılmış olan kitap ve risaleleri bölge ve çevresine dağıtarak yürütmüşlerdir. Hatta bu iş için matbaa kurdukları, matbaanın ilk yıllarında değişik dillerde 500.000 sayfadan fazla baskı yaptıkları bildirilmiştir. Aynı zamanda Merkezi Türkiye Koleji kütüphanesinde Ermenice, Türkçe, İngilizce kitap ve dergilerin olduğu bilinmektedir (Doğanay, 2009, s. 28, 30). Canyaş ve Canyaş'ın (2012, s. 62) ortak yaptıkları çalışmada, Osmanlı döneminde misyonerlerin toplum yararına okul, matbaa, kitap, hastane vb. modern kurumlar oluşturdukları ve dönemin ekonomik-siyasal-kültürel hayatına etki ettikleri belirtilmektedir. Burada da Amerikan Board örgütünün çalışmalarına benzer misyonerlik faaliyetleri yürütüldüğü görülmektedir.

Görüldüğü üzere literatürde Türkiye'de Amerikan Board misyoner örgütünün faaliyetleri ve Merkezi Türkiye Koleji tarihi hakkında pek çok kaynak bulunmaktadır. Ancak bu örgütün kurduğu çeşitli tür ve düzeyde kütüphane yapılarıyla ilgili, doğrudan bilgi be belge yönetimi alanını ilgilendiren veya bu misyoner örgütünün kurduğu kütüphaneleri yapısal unsurları (bina, personel, koleksiyon, kullanıcı, bütçe) açısından değerlendiren ilgili çalışmalara ve bu konuda yapılmış çalışmalara rastlanmamıştır.

1. ABCFM (BOARD) ÖRGÜTÜNÜN TÜRKİYE'DEKİ FAALİYETLERİ

Kısaca ABCFM veya Amerikan Board olarak tanımlanan bu misyoner örgütünün Osmanlı ülkesinde çalışmalarına XIX. yüzyılın başlarında başladığı bilinmektedir (Kocabaşoğlu, 1989, s. 16; Arslan, 2022). 1819'da İzmir'e ulaşan Levi Parsons ve Pliny Fisk'in asıl hedefi kutsal topraklar diye tanımlanan bölgeye ulaşmaktır. Bunun içinde İzmir bir üs bölgesi olarak kullanılmıştır. Parsons ve Fisk'in İzmir'e ayak bastığı tarih 1820 yılının Ocak ayıdır (Bond, 1828'den aktaran, Yücel, 2017, s. 26; Kocabaşoğlu, 1989, s.16; Saatçi İzci ve Halaç, 2022, s. 100). Çalışma yapacakları hedef kitle olarak Yahudileri belirlemişlerdir. Misyonun örgütlenmesi için önem arz eden bu saha çalışması, Parsons'un 1922 yılında Kudüs'te, Fisk'in ise 1923 yılında Beyrut'ta hayatını kaybetmesi üzerine sekteye uğramıştır (Eddy, 1913, s. 58). Fisk ve Parsons'dan yaklaşık üç yıl sonra Osmanlı topraklarına, uzun yıllar hizmet edecek William Goodell adlı misyoner gönderilmiştir. Amerikan Board'ın Anadolu topraklarını keşfetmek için yaptığı en önemli harekât, E. Smith ve H. Gray Otis Dwight adlı iki Board misyonerinin görevlendirilmesi olmuştur. Bu iki misyonerin 1830 Mayıs'ından 1831 Mayıs'ına kadar devam eden keşif gezisi sonucunda, Ermenilerin misyoner çalışmasının hedef kitlesi olabileceği kanısı kesinlik kazanmıştır. Anadolu'da oluşturulacak ilk misyon istasyonları da bu gezinin bulgularına dayanarak teşkil etmiştir. 'Reseraches Armenia' olarak bilinen bu keşif gezisiyle, Ermenilerin çoğunlukta olduğu yörelerin ekonomik, sosyal, kültürel özellikleri, eğitim ve haberleşme durumları ile misyonun strateji ve taktikleri belirlenmiştir (Kocabaşoğlu, 1989, s. 38). Böylelikle Amerikan Board, Küçük Asya ve Doğu Türkiye'nin tamamı ile Makedonya ve Bulgaristan'ın bir bölümünü kapsayan alanda çalışacağını çerçevesini çizmiştir. 19 ana istasyon ve 306 uç istasyondan oluşan bu misyon alanını da dört görev bölgesine ayırmıştır. Bunlar, Makedonya ve Bulgaristan bölgesini kapsayan Avrupa Türkiye Misyonu (Yücel, 2011, ss. 31-34); Küçük Asya'nın batısını kapsayan Batı Türkiye Misyonu; Türkiye'nin doğusunu kapsayan Doğu Türkiye Misyonu ve Toros Dağları'nın güneyindeki Kuzey Suriye'yi kapsayan Orta Türkiye misyonudur (Bliss, 1896, s. 313). İstanbul şehri dört misyonunda merkezi olup, geniş bir misyoner kadrosuna sahiptir. Buna dair bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Misyon Bölgesi ve Kapsadığı Yerleşimler

Misyon Bölgesi	Kapsadığı Yerleşimler
Avrupa Türkiye Misyonu	Bulgaristan: Samakov ve Philippopolis, Makedonya: Selanik ve Manastır
Batı Türkiye Misyonu	Bursa , İzmir, Merzifon , Kayseri, Sivas , Amasya, Tokat ve Trabzon
Doğu Türkiye Misyonu	Erzurum, Harput, Bitlis, Van, Malatya, Arapkir, Diyarbakır, Palu ve Mardin
Merkezi Türkiye Misyonu	Antep, Maraş, Kilis, Adana, Saimbeyli, Urfa, Birecik, Elbistan, Hatay ve Tarsus

Kaynak: (Yücel, 2011)

Misyon alanının tamamında başlıca çalışmalar Avrupa'da Bulgarlar, Anadolu'da ise Ermeniler arasında yürütülmüştür. Bunun tek istisnası Mardin şehrinde Yakubiler arasında yapılan faaliyetler olmuştur (Bliss, 1896, s. 313). İçinde Gaziantep'te yer aldığı, Toros dağlarının güneyinde yer alan bölge 1856 yılında ayrı bir misyon olarak teşkilatlandırılarak, Güney Misyonu ismi verilmiştir (Richter, 1910, ss. 115-116). Güney Misyonunun ismi, 1860 yılında değiştirilerek Merkezi Türkiye Misyonu olarak adlandırılmıştır (Kieser, 2005, s. 91). Bu misyon bölgelerini gösteren harita aşağıda sunulmuştur (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Misyon Bölgeleri Haritası

Kaynak: (Tracy, 1904, The Development of the American Board's Work in Asiatic Turkey. Boston, Mass: The Board Congregational House)

ABCFM (BOARD) Örgütünün Gaziantep'teki Faaliyetleri

Misyoner faaliyetleri bakımından Gaziantep'in merkez olarak öne çıktığı bölgede, ilk misyoner hareketliliği, 1830 yılını takip eden zaman diliminde, İngiliz misyonerlerin Ermenice harfli Türkçe olarak hazırladıkları İncil nüshalarının dağıtılması ile başlamıştır (Yücel, 2011, s. 146). 1944 yılında dağıtılan Nesturî misyonunun üyelerinden, Rahip Thomas Laurie ve Dr. Azariah Smith Beyrut'a gitmeden önce Antep şehrine de uğramış, burada Bedros Vartabet Çizmeciyan isimli Ermeni keşişle tanışmış ve onu dört sandık dolusu Ermenice harfli Türkçe İncil'i Halep ve Antep'te dağıtmakla görevlendirmişlerdir. Aynı dönemde Antep'in yerlisi olan kunduracı Giragos tarafından Urfa'ya İnciller götürülmüştür. İzmir'den Adana'ya yine İncil'ler getirilip dağıtılmış ve kiliselerde okullar oluşturulmuştur. Bölgede kurulacak misyon okullarının gelişimi için çok önemli olan bu faaliyetleri, 1845 yılında Antepli seksen iki aile reisinin, İstanbul'daki board merkezinden şehirlerine misyoner gönderilmesini isteyen talep mektupları izlemiştir. Bu talep üzerine Papaz Henry J. Van Lennep ortamı incelemek amacıyla Antep'e gönderilmiş ve Lennep'in yazdığı rapor üzerine misyoner gönderilmesi uygun bulunarak Papaz Thomas P. Johnson ile Bedros Vartabet, İzmir bölgesinden Antep'e nakledilerek ilk Protestan misyon elçileri olarak görevlendirilmişlerdir. Bu elçilerin görevlendirilmesini 1947 yılında, Dr. Azariah Smith'in görevlendirilmesi takip etmiştir. 1947 yılındaki bu görevlendirme aynı zamanda Antep Board misyonunun kuruluş tarihidir. Azariah Smith'in Antep'te çalışmaya başlamasıyla birlikte Antep'teki öncü Protestan eğitimi, Varteni Hala ve Kevork adlı iki yerli öğretmen, yerli kadınlara verdiği okuma yazma dersleri ile gayri resmî olarak başlamış oldu (Stone, 2011, s.180).

1848 yılında Antep'te kurulan kilise sadece misyon bölgesinde değil, aynı zamanda tüm Osmanlı Devleti'nde Protestan Hristiyanlar tarafından inşa edilen ilk kilisedir (Eddy, 1913, s. 128). Kilisenin üye sayısının bir yıl içerisinde 100 kişiye ulaşması üzerine, Protestan cemaati biri erkekler biri de kızlar için olmak üzere 2 okul açmıştır. 1851 yılında Dr. Azariah Smith'in ölümü üzerine, papaz Benjamin Schneider'la karısı Bursa'dan Antep'e nakledilmiş ve Schneiderler, Antep'te bir kız yüksekokulu açmış, teoloji sınıflarını oluşturmuş ve resmî olmayan eğitimi teşvik etmişlerdir. Dr. Schneider'in 1850'de başlattığı teoloji konulu ev kursları, 1853 yılından sonra orta öğretim

düzeyinde bir teoloji okuluna dönüşmüştür. Tüm bu eğitim kurumlarının yanında kiliselerde de kız ve erkek çocuklar için eğitim veren ilkokullar da faaliyette bulunuyorlardı (Stone, 2011, s. 181, 379).

Tüm bu gelişmeler ve açılan her okul öğrenci sayısını ve okullara karşı talebi artırıyor ve Protestan cemaatinin de büyümesiyle birlikte daha üst seviyelerdeki okullara duyulan bir ihtiyaç hâsıl oluyordu. Oluşan bu misyoner eğitim dizgesi, yüksek seviyede bir okulun kurulmasını elzem bir hale getiriyordu. Gaziantep bölgesindeki misyoner sayısının zamanla artması, Protestan cemaatinin büyümesi, hastane ve yatak sayısının bölgedeki nüfusa oranla çok az olması, 1870’li yıllarda bu şehirde bir kolej ve bir hastanenin açılmasını gündeme getirmiştir (Baytop, 2003, ss. 13-14). Antep şehrinin yanı sıra Urfa, Maraş, Adana ve diğer kentlerden de Hristiyan bir kolejnin oluşturulmasına yönelik talepler, Merkezi Türkiye Koleji’nin kurulmasıyla sonuçlanacak bir sürecin başlangıcı olmuştur.

2. MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ

Merkezi Türkiye Koleji veya Antep Amerikan Koleji olarak isimlendirilen eğitim kurumu, Robert Kolej ve Suriye Protestan kolejinden sonra Amerikan Board örgütü tarafından kurulan üçüncü yüksekokuldur (Kocabaşoğlu, 1989, s. 144; Kocabaşoğlu, 1991, s. 180; Taşkın, 2012; s. 417; Baytop, 2003, ss. 14-15). Merkezi Türkiye Misyonda yer alan Evanjelik Kiliseler Birliğinin, 1870 yılında Urfa’da yapılan yıllık toplantısında, genç erkeklerin papazlık ve diğer meslekler için eğitilebilecekleri birinci sınıf bir kurumun bir an önce kurulması için ciddi bir arzu duyulduğu belirtilmiştir. Ayrıca böyle bir kurumun kurulması için imkânları ölçüsünde cömertçe katkıda bulunacaklarını taahhüt etmişlerdir. ABCFM, 1871 yılında Salem, Massachusetts’te yapılan yıllık toplantısında böyle bir eğitim kurumunun oluşturulması planına onay vermiştir (Constitution, 1874, ss. 4-5).

Merkezi Türkiye Koleji, 27 Mart 1874 tarihinde A.B.D.’nin Massachusetts eyaleti yasama organı tarafından kurulmuştur. Bu kolej, 15 Ocak 1878 tarihli Vezirlik Tezkeresi ile Türk hükümeti tarafından resmen yetkilendirilmiştir. Kolejin yönetimi ve Türkiye dışında bağışlarla sağlanan fonların kullanım yetkisi, tüzük gereği, ilk etapta Amerikan Yabancı Misyona Komiserleri Kurulu tarafından atanan bir mütevelli heyetinin kontrolüne verilmiştir (General Catalogue, 1906, s. 6). ‘Türkiye’deki Eğitime Bağış Mütevellileri’ adını taşıyan bu heyetin tüzüğünde, heyetin amacı, Türkiye’de ve Yakın doğunun Osmanlı Devleti’nin parçası olan bölgelerinde mevcut bulunan kolej, teoloji ve tıp eğitimi desteklemek olarak belirtilmiştir (Stone, 2011, s. 230).

Antep’te Amerikalıların kurdukları Merkezi Türkiye Koleji, 1873-1895 yılına kadar yüzlerce doktor, eczacı ve diş hekimi yetiştirmiştir (Barlas ve Başağaoğlu, 2013, s. 20). Merkezi Türkiye Koleji 1872 yılında örgütün misyonerlerinden Rahip Tillmann C. Trowbridge tarafından kurulmuştur (Barlas, 1959, s. 18) (Fotoğraf 2). Ağırlıklı olarak yerli halkın yaptığı bağışlar ve Antepli Kethüda zade Hacı Taha Efendi tarafından bağışlanan arazi üzerinde, kendisine ait bina olmasa da Merkezi Türkiye Koleji’nin ilk sınıfı Ekim 1876’da usulen açılmıştır (Barlas, 1971, s. 21; Güllü, 2009a, s. 144; Güllü, 2009b, s. 91; Stone, 2011, s. 8, 232). Bu nedenle de bu tarih kolejin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 2. Merkezi Türkiye Koleji Kurucusu Tillmann C. Trowbridge

Kaynak: (Sarafian, 1957, s. 53)

Fotoğraf 3. Merkezi Türkiye Koleji Logosu

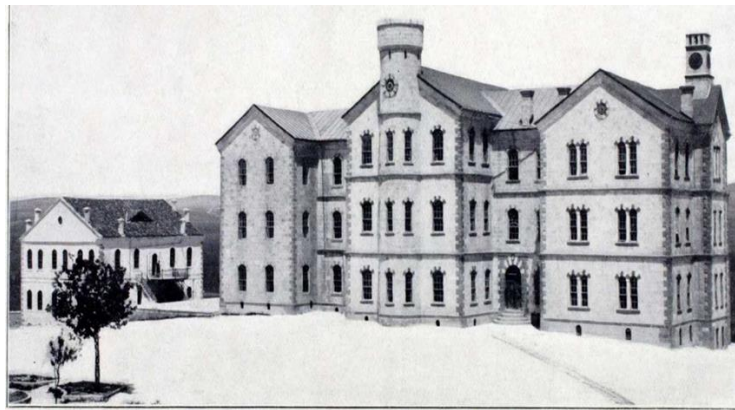
Kaynak: (Bulletin of Central Turkey College at Aintab, 1910)

Kolej binasının inşaatı (ana bina) 1877 yılında başlamış ve bina 1878 yılında hizmete girmiştir. Merkezi Türkiye Koleji'ne Osmanlı yönetimi tarafından 15 Ocak 1878 tarihinde verilen bir vezirlik emriyle idadi (ortaokul) ruhsatı verilmiştir. 1907 yılında padişah fermanını alan kolejin üçüncü ve dördüncü sınıfları 1914 yılında Osmanlı yönetimi tarafından kolej, 'üniversite' olarak tanınmıştır. Kolej idadi (ortaokul), sultani (lise) ve Mekteb-i Ali (üniversite) kısımlarından oluşmakta idi (Barlas, 1959, s. 18; Taşkın, 2012, s. 417). Bu koleje zamanla zirai ve tarım, ticaret, eğitim, tıp, inşaat mühendisliği, maden mühendisliği ile hukuk alanlarında meslek dersleri verme yetkisi tanınmıştır. Ayrıca küçük bir tıp bölümü de açılmıştır. Fakat tıp bölümünde, öğrencilerin kadavralar kullanarak anatomi dersi gördükleriyle ilgili çok fazla şikâyet Osmanlı yönetimine gitmiş olsa da dönemin Antepli Maarif Nazırı Münif Paşa tıp programının devam etmesine izin vermiştir (Stone, 2011, s. 16, 148, 239; Güllü, 2009a, s. 149) (bkz. Fotoğraf 4, Fotoğraf 5 ve Fotoğraf 6).

Fotoğraf 4. Merkezi Türkiye Koleji Kampüsü

Kaynak: (Bulletin of Central Turkey College, 1910, s. I)

Fotoğraf 5. Dickinson Salonu ve Kolej Ana Binası

Kaynak: (Bulletin of Central Turkey, 1910, s. 67)

Fotoğraf 6. Kolej ve Kütüphane Binası

Kaynak: (Tracy, 1904, s. 22)

Tıp Bölümü, kurumun planının ayrılmaz bir parçasını oluşturmuş ve birkaç yıl boyunca tıp ve cerrahi alanında düzenli bir kurs verilmiş, yirmi öğrenci M.D. (Medicinae Doctor-tıp doktoru) derecesiyle mezun edilmiştir. Ancak bölümü sürdürmenin zorluğu ve masrafı o kadar büyük olmuştur ki, tıp eğitimi askıya alınmış ve sadece hastane hizmetleri devam ettirilmiştir (General Catalogue, 1906, ss. 7-8, 15). Kolej'in Dili Türkçe olsa da ders kitaplarının çoğu İngilizce olduğundan eğitim İngilizce ağırlıklı devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Ermeni eylemleriyle ilişkili görüldüğünden 1915'te kapatılan Merkezi Türkiye Koleji, Mütareke döneminde 1921'de yeniden açıldıysa da bu dönem uzun ömürlü olmamıştır (Tekeli ve İlkin, 1999, s. 116).

Aralık 1921'de Fransız kuvvetlerinin Antep şehrinden çekilmesiyle birlikte kentteki Ermeni nüfusu Suriye'ye ve diğer bölgelere doğru göç etmiştir. Antep'te Ermeni nüfusunun azalması ile kolejdeki öğrenci sayısı da hızla azalmıştır. Kolej'in müdürü John Merrill, Ermeni nüfusun yoğun olduğu Halep'e okulun taşınması için Board merkezine başvuruda bulunmuştur. 1924 yılında, Kolej Antep şehrinden Halep'e taşınmıştır. Bu tarihten sonra kolej, 'sürgündeki kolej' (College in Exile) adıyla anılmaya başlamıştır (Kocabaşoğlu, 1989, s. 148, 187; Yürür, 2013, s. 82).

Savaş ve savaşı izleyen olaylar nedeniyle Merkezi Türkiye Koleji'nin geleceğinin belirsizliğini koruduğu on iki yılı aşkın bir sürenin ardından, Yönetim Kurulu, 12 Ocak 1928 tarihli oturumunda aldığı kararla 'Halep Koleji' adını benimsemiştir. Kurul, Suriye Hükümeti'ne başvurarak Kolej'in Halep'teki eğitim faaliyetlerini bu yeni ad altında yeniden başlatmasına izin vermiştir (Bulletin of Central Turkey College, 1910, s. 10; To the Alumni, 1928, s. 1; Alan, 2007, s. 468; Yücel, 2016, s. 311). Günümüzde de Halep Amerikan Koleji, iki yıllık yükseköğretim eğitimi veren bir kurum olarak faaliyetlerine devam etmektedir (Yürür, 2013, s. 82).

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un fethinden sonra Müslüman olmayan cemaatlere bazı imtiyazlar tanınmaya başlanmıştır. Daha sonra ilk olarak Kanuni döneminde Fransa'ya verilen kapitülasyonlar neticesinde Osmanlı Devleti'nde yetimhane, okul ve hastane gibi azınlık ve yabancı kuruluşların sayısı artmıştır. XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Amerika ve diğer Avrupa devletleri bu tür dini, sosyal ve ekonomik amaçlı kültürel faaliyetlere girişmişlerdir. Bu faaliyetlerde genelde yabancı devletlerce ilk olarak kiliseler açılmıştır. Bunun yanı sıra okul, çocuk bakımevi, kreş, yetimhane, dispanser gibi kurumlar ise daha sonra ilave edilmiştir (Şişman, 2006, s. X, 2). Açılan bu kuruluşların arasında dönemin gerekli bilgi ihtiyacını karşılamak amacıyla çeşitli tür ve düzeyde kütüphanelerin de var olduğu bilinmektedir. Çalışmada, bu kuruluşlardan biri olan Antep'te kurulan Merkezi Türkiye Koleji Kütüphanesi hakkında bilgi verilmektedir.

Merkezi Türkiye Koleji Kütüphanesi

Misyonerler faaliyetlerini misyon merkezleri ve dış istasyon şeklinde bir yapılanmayla sürdürmüştür. Ağırlıklı olarak matbaa yoluyla çok önemli bir basım-yayın faaliyeti gerçekleştirmişlerdir. Basın yayın faaliyetlerinin yanında misyon istasyonlarının bulunduğu kentlerde önemli bir kütüphane oluşumuna da gitmiş ve etkili bir kütüphanecilik faaliyetinde bulunmuşlardır. Hemen hemen her

misyon merkezi ve dış istasyonun kapsadığı tüm yerleşimlerde geniş bir koleksiyon içeriğine sahip kitaplıklar oluşturmuşlardır. Bu kitaplıklarda edebiyat, din ve ilahiyat konulu kaynakların yanında önemli müracaat kaynakları, süreli yayınlar ve akademik eserler de yer almıştır. 1830'lu yıllarda mütevazı denecek 100-150 sayıda kitap adediyle oluşturulan bu kitaplıklardaki kitap sayıları 1850'li yılların başlarında binlere ulaşmıştır. Ayrıca bu misyon kitaplıkları, North American Review, Journal of Arts and Sciences, Annals of Education gibi dönemin bilimsel nitelikteki yayınlarını da derlemiş ve hizmete sunmuştur. Koleksiyonun bu niteliği de kitaplık işine ne kadar önem verildiğini gösteren bir kanıttır. Misyonerler, misyon merkezleri ve uç istasyon tabir edilen yerleşimlerde oluşturdukları bu kütüphanelerin yanında yerel kilise kitaplıkları ve her düzeyden okul kitaplıkları da eğitim faaliyetlerini destekleyen en önemli bilgi kaynağı merkezleri olmuşlardır. Örneğin 1886 yılında kurulan Merzifon Anadolu Koleji'nin, 10.000 cildi aşan bir kütüphanesi ve bünyesinde 7000'den fazla türü içeren bir botanik ve zooloji müzesi olduğu bilinmektedir (Kocabaşoğlu, 1989, s. 196; Tekeli ve İlkin, 1999, s. 117; Yücel, 2011, s. 35). Yine Harput'ta Amerikan Misyonerleri tarafından kurulan Harput teoloji okulunun da 300 kitaplık bir kütüphanesi mevcuttu (Açıkses, 2003, ss. 88-89'dan aktaran, Cintosun, 2006, s. 41).

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda Board örgütünün Merkezi Türkiye misyonuna bağlı olarak hizmet veren Merkezi Türkiye Koleji'nde de kuruluşundan itibaren kütüphane çalışmalarının var olduğu görülmektedir. Bu kolejin bilgi ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan kütüphane hem koleksiyon niteliği hem de verdiği hizmetlerle dönemin çok gelişmiş bir kütüphane yapısı ve hizmetlerinin oluşmasını sağladığı söylenebilir.

YÖNTEM

Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesinde betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Betimsel analiz yöntemi, literatür taraması, gözlem ve görüşme sonucu elde edilmiş verilerin düzenlenmesi ve yorumlanması ile ilgilidir. Veriler daha önceden belirlenen temalara ve konu başlıklarına göre sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır. Betimsel analiz yöntemle bulgular değerlendirilir, konu ile ilgili kavramlar ve temalar tanımlanmaya çalışılır; birbirine benzeyen özellikler ortaya konulur ve varsa farklılıklar ana tema çerçevesinde bir araya getirilerek tartışılmaktadır (Karataş; 2017, s. 75; Baltacı, 2019, s. 379). Bu kolejin bünyesinde oluşturulan kütüphane; bilgi belge alan yazınında, her türden kütüphanenin beş yapısal unsuru olarak kabul edilen; bina, personel, bütçe, koleksiyon ve kullanıcı hizmetleri açısından incelenmiştir (Çakın, 1982, s. 155; Uçak, 1997, s. 242; Aydın, 2020, s. 20; Alaca, 2015, s. 7; Yılmaz, 2014, s. 117).

BULGULAR

Elde edilen bilgiler ışığında Merkezi Türkiye Koleji Kütüphanesi, 'kütüphane' kavramını oluşturan 5 temel unsur göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Kütüphanenin bina (fiziksel koşulları), personel (kütüphaneci), bütçe (finans yapısı), koleksiyon ve kullanıcı hizmetleri alt başlıklar halinde incelenmiştir. Araştırmada, kütüphanede uygulanan ödül sistemi kullanıcı hizmetleri başlığı altında incelenmiştir. Koleksiyon denetimi, koleksiyon başlığı altında değerlendirilmiştir. Kullanıcıların kütüphanedeki tüm işlevleri doğru ve verimli bir şekilde kullanmalarını sağlamak için belirlenen kurallar olarak 'kullanıcı' unsurunun bir parçası olarak ele alınmıştır. Araştırmada, Merkezi Türkiye Koleji Kütüphanesi'nin o dönemde bölgenin eğitim ve bilgi yönünden kalkınmasına büyük katkı sağladığı belirlenmiştir.

Bina

Merkezi Türkiye Koleji binasının inşa edildiği arazi daha önce belirtildiği gibi Antepli Kethüda zade Taha Efendi (Göğüş) tarafından karşılıksız olarak verilmiştir. Kolejin ana binası üç kat ve bir bodrum katından oluşmaktadır. İçinde kütüphanenin de bulunduğu ana bina, çalışma salonu, on sınıf odası, müze, kütüphane, laboratuvar, Y.M.C.A. (Young Man's Christian Association- Genç Hristiyan

Erkekler Derneği) odası, yatakhaneler ve üçüncü katta yatakhane olarak kullanılmak üzere iki büyük ve iki küçük oda dahil olmak üzere yatılı bölüm için tüm konaklama yerlerini içermektedir (General Catalogue of Central of Central Turkey College Aintab, Turkey, Asia, 1906'dan aktaran Özkan, 2021, s. 357).

1911 yılında kütüphanenin bulunduğu 3 kattaki çatlak ve zemin çöküntüsü nedeniyle kütüphane geçici bir süre için zemin kattaki konferans salonuna indirilmiştir (Report of The President of Central Turkey College, 1911-1912, s. 36). 1911 Kasım ayında, Lucy C. Andrews tarafından kolej arazisine yeni bir bina yapımı için 5000 dolar bağışta bulunulmuş ve yönetim kurulunun kararıyla, bu bağışla bir kütüphane ve müze inşa edilmesi önerisi kabul edilmiştir (Report of The President of Central Turkey College, 1911-1912, s. 37). Daha sonra yapılan eklemelerle Merkezi Türkiye Koleji kampüsündeki yapıların sayısı beşe çıkmıştır. Kolejin en büyük binası olan ana bina, dersane pansiyon ve bodrum katı olarak kullanılmıştır. Kolejin geriye kalan dört binasına da öğretim görevlileri lojmanları, ofis, kütüphane ve yemekhane fonksiyonu kazandırılmıştır (Barlas, 1971, s. 18; Özkan, 2021, ss. 356-357).

Personel

Her ana misyon merkezi ve bu merkez misyona bağlı uç istasyonlarda kütüphanecilere özel bir önem verildiği yapılan uygulamalarda net olarak görülmektedir. Kütüphanecinin görevi; farklı istasyonlarda bulunan misyon kütüphanelerindeki kaynakların kataloglarını çıkarmak ve misyon sekreterine, kütüphanenin idari, bütçe ve teknik işlemleriyle ilgili rapor sunmaktır (Toydemir, 2012, ss. 39-40). Her misyonda kütüphaneciler, idari işlere bakan diğer görevliler (sekreter, veznedar, mütevelliler, müfettişler) gibi seçim ile belirlendiği bilinmektedir (Kocabaşoğlu, 1989, ss. 52-53). Aynı durum Merkezi Türkiye Koleji içinde geçerli olmuş ve kolej yönetim kadrosu içinde mutlaka bir kütüphaneci yer almıştır. Kolej bültenleri ve yıllık raporlarda kolej yönetim kadrosu içinde, kütüphaneci Yakoub Der Krikorian (Bulletin of Central Turkey College, 1910), kütüphaneci M. Antoonian (Central Turkey College, 1914, s. 6), yatılı bölüm müdürü ve kütüphaneci Mushegh Effendi Hadidian isimli üç kütüphaneciyle ilgili kayıt bulunmaktadır (Catalogue of Central Turkey College at Aintab, 1901, s. 4).

Bütçe

Merkezi Türkiye kolejinin bütçesi, ABCFM kaynakları, çeşitli ülkelerden toplanan bağışlar, öğrenci harçları, yerli halktan toplanan bağışlar, yatılı öğrencilerden alınan ücretler ve Board'un Amerika'daki mütevellilerinden alınan bağışlardan sağlanmaktadır. 1883 yılında tüm bu kaynaklardan sağlanan 833,00 liralık gelirin 50 lirası kütüphane, okuma odası ve ders araç-gereç ihtiyacını karşılamak için kullanılmıştır (Kocabaşoğlu, 1989, s. 185; Kocabaşoğlu, 1999, ss. 342-344). Bu rakamlarda toplam gelirin yaklaşık yüzde altısının kütüphane için harcandığını göstermektedir.

Koleksiyon

Merkezi Türkiye Koleji, müfredatına bakıldığında, dünya edebiyatı, retorik, ekonomi, siyaset, dünya ve uygarlık tarihi, doğa tarihi, kimya, analitik kimya, mineraloji, fiziki coğrafya, ahlak felsefesi, muhasebe, anatomi, fizyoloji, matematik, geometri, cebir, yüksek cebir, vokal müzik, Türkiye tarihi, Amerikan tarihi, edebiyat, Türkçe, Ermenice ve İngilizce güzel yazı yazma sanatı gibi geniş bir ders programının olduğu görülmektedir (Kocabaşoğlu, 1989, s. 182; Padem, 2020, s. 59). Bu geniş ders programını destekleyecek bilgi kaynakları ihtiyacı, koleksiyon adedi binlere varan kütüphanelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Merkezi Türkiye Koleji Kütüphanesi'nde bu anlamda 1901 yılında çoğunluğu İngilizce olmak üzere 4000 kitap bulunmaktadır. En zengin kitaplar Hristiyanlık, felsefe ve biyografi konulu kitap ve yayınlardır (Catalogue of Central Turkey College, 1901, s. 7; Bulletin of Central Turkey College, 1910, s. 14).

Kütüphaneye Türkçe ve Ermenice günlük İstanbul gazeteleri ile Türkçe, Ermenice, İngilizce ve Fransızca çok sayıda haftalık ve aylık yayında gelmektedir. Tamamı kataloglanan kütüphane dermesindeki kitap sayısı 1910 yılında 6000'e ulaşmıştır. 400 ciltten oluşan bir 'tamamlayıcı koleksiyon' ise İngilizce dersleri için gereken ders kitapları dışında okuma ihtiyacını karşılamaktadır. Ayrıca koleksiyon dahilinde bunlara ek olarak, yaklaşık 450 ciltlik Ermenice kitaplardan oluşan Kolej Edebiyat Topluluğu koleksiyonu ve 300 ciltlik Y.M.C.A özel koleksiyonu da kullanıcıların hizmetine sunulmuştur (Bulletin of Central Turkey College, 1910, ss. 14-17).

Tablo 2'de Kolej Kütüphanesi'nin 1909-1912 yılları arasındaki toplam kitap sayısı yer almaktadır. Aşağıdaki tabloya bakıldığında zaman zaman kitap sayısının dört yıl içerisinde yaklaşık yüzde yüz oranında artış gösterdiği görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Kitap Sayıları

Yıllar	Kitap Sayısı
1909	3349
1910	5176
1911	6265
1912	6489

Kaynak: (Report of the President of Central Turkey College, 1912, s. 17)

Misyonerler tarafından çeşitli bölgelerde açılan okulların ağırlıklı olarak Ermeni azınlığı hedeflemesi ve bu okullardan en çok Ermeni tebaanın yararlanması ilk dönemlerde çok fazla bir sorun teşkil etmese de okulların yaygınlaşması ve gelişmesiyle birlikte müfredat dışı dersler verilmesi, derslerde kullanılan kitapların içerikleri ve yasaklanan dillerdeki ders materyallerinin kullanılması, Osmanlı Maarif müfredatına aykırılıklar oluşturmıştır. Okulların ağırlıklı kitlesinin Ermenilerden oluşması, okullardaki kimi öğrenci ve öğretim elemanlarının ihtilalci Ermeni örgütleriyle olan ilişkileri ve 1892 yılından itibaren yörede baş gösteren olaylar bu okullardaki usulsüzlük ve aykırılıkların daha sıkı denetlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu Amerikan okullarında, Ermeni ayrılıkçılığına kadar giden bir etkiye yol açan usulsüzlükleri (Dingeç, 2014, ss. 2-4), ruhsatsız açılan okullar, yasak yayınlar ve çalışma izni olmadan görev yapan öğretmenler şeklinde sıralamaktadır. Kütüphanelerin denetimin getiren olgu yasak kitaplardır. Bu kütüphanelerde zaman zaman Osmanlı yönetiminin yasakladığı kitapların eğitim faaliyetlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin 1892 yılında Beyrut'ta basılan 'Hulasa-i Safiye fi Usûli Coğrafya' isimli kitap devlet tarafından toplatıldığı halde Mersin Amerikan Mektebinde okutulacak dersler arasında yer almıştır (Dingeç, 2014, s. 3).

Tüm misyon okulları kütüphanelerinde olduğu gibi Merkezi Türkiye Koleji Kütüphanesi'nde de özellikle yasak ve kullanılması sakıncalı kitaplarla ilgili zaman zaman hem okul idaresi hem de Osmanlı idaresi tarafından denetimlerin yapıldığı ve bazı kitapların kütüphanelerden kaldırıldığı dikkat çekmektedir. 1888'de okul kütüphanesine Ayntab Maarif Müdürü tarafından yapılan bir denetimde, Osmanlı hükümeti ve İslamiyet aleyhinde bilgi içeren seksen cildin üzerinde kitabın bulunduğu tespit edilmişti (Yıldırım, 2009, s. 57).

Merkezi Türkiye Koleji kurucu başkanı T.C. Trowbridge'in misyon merkezine yazdığı, 3.10.1877 tarihli bir mektupta, Emma Willard'ın 'Evrensel Tarih' adlı kitabının, Hz. Muhammed'le ilgili olumsuz ifadeler içermesi yüzünden Halep valisi tarafından eğitim faaliyetlerinde kullanılmasının yasaklandığı ve kütüphane erişiminin kısıtlandığından söz edilmektedir (Kieser, 2005, s. 73). Derste kullanılan ve içerikleri nedeniyle uygun görülmeyen bu tür yayınların yanında, öğrencilerin gizlice okuduğu ve ağırlıklı olarak Ermeni milliyetçiliği ile ilgili yayınlarda sorun teşkil etmiş ve bu tür sakıncalı kitapların kolej kütüphanesinde kullanımı yasaklanmıştır. Kolej yönetimi bu tür yayınların denetimi sağlamak için bir komite oluşturmuş ve Kolej Kütüphanesi koleksiyonundaki tüm Ermenice kitaplar gözden geçirilerek dolaşımda olmaması gerekenler tespit edilmiş ve bu kitaplar raftan ve kataloglardan kaldırılmıştır. Bu tedbirin yanında, ders saatleri içinde ders kitapları dışında herhangi kitabın okunmasına izin verilmeyeceği hakkında duyurular yapılmıştır (Central Turkey College, 1914, s. 12).

Kullanıcı Hizmetleri

Merkezi Türkiye Koleji Kütüphanesi, her gün belirli saatlerde okuma salonu olarak tüm öğrencilere açık olup, kolej sınıflarının her biri için düzenli kütüphane saatleri belirlenmiştir. Pazar günleri, gazeteler ve uygun kitaplar yatılı öğrencilerin kullanımına sunulmuştur (Catalogue of Central Turkey College at Aintab, 1901, s. 7). 1914 yılından itibaren kütüphane kullanımında çok önemli bir artış gerçekleşmiş ve ödünç alınan kitap sayısı 10.492'ye ulaşmıştır. Ödünç alınan bu kitapların 3276'sı Türkçe, 5246'sı Ermenice ve 2420'si İngilizce ve diğer dillerdeki kitaplardır. Bu rakama, kolej çalışma odasındaki referans raflarında bulunan 156 İngilizce cildin tekrar tekrar kullanımı, danışmak için raflardan istenen ve kısa süre sonra iade edilen kitaplar, ciltlenmemiş süreli yayınların son sayıları ve öğrencilerin yıl boyunca başka kaynaklardan temin ettikleri en az 1200 cilt dâhil değildir. Türkçe ve Ermenice kitaplar geçen yıl üçer kez okunurken bu yıl ortalama dörder kez okunmuştur. Aşağıdaki tabloda 1909-1910 öğretim döneminden 1913-1914 öğretim dönemine kadarki öğrenci sayıları, ödünç verilen kitap sayısı ve ödünç verme sayısındaki artışlar yer almaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Ödünç Verme Sayıları

Yıllar	Öğrenci Sayısı	Ödünç Alınan Kitap Sayısı	Artış
1909-1910	157	5176	1827
1910-1911	179	6265	224
1911-1912	246	6489	224
1912-1913	219	7921	1432
1913-1914	232	10942	3021

Kaynak: (Central Turkey College, 1914, s. 14; Taşkın, 2012, s. 429)

Merkezi Türkiye Koleji'nde kütüphane kullanımını arttırmak ve olanaklarından daha fazla yararlanmak ve öğrencileri kütüphane kullanmaya teşvik etmek için bir ödül sistemi geliştirilmiştir. 'Altunyan Ödülü' adı verilen bu ödül, 1881 yılı mezunlarından olan Dr. A. A. tarafından teklif edilmiştir. İlk kez 1899 yılında verilmeye başlanan ödülün amacı, boş zamanların akıllıca değerlendirilmesini sağlamak ve kolej kütüphanesinin sağladığı olanakların daha özenli kullanılmasını teşvik etmektir. Ödül, kitap alımı için beş Osmanlı lirasıdır ve Paskalya tatili sırasında yapılan ve tüm öğrencilere açık olan genel nitelikteki bir sınav temelinde verilir. Ödülü kazanan bir öğrenci ikinci kez ödülü alamamaktadır (Bulletin of Central Turkey College, 1910, s. 18).

Merkezi Türkiye Koleji Kütüphanesi'nden verim alabilmek ve düzenli bir kullanıcı hizmeti verebilmek amacıyla kütüphane kullanım kuralları geliştirilmiştir. Bu kurallar mesai saatlerini düzenlemek, koleksiyon yapısını korumak, sağlıklı bir kütüphane kullanıcısı profili oluşturmak ve kullanıcı denetimini sağlamak, olumsuz durumlarda bir ceza sisteminin şartlarını belirlemek üzere düzenlenen ve bulunduğu döneme göre gayet kapsamlı kurallardır. Bu kurallara göre, kolej kütüphanesinden, son sınıf öğrencilerinin dört haftayı aşmayacak bir süre için, her defasında üç kitap, diğer öğrencilerin ise bir kitap ödünç almalarına izin verilmektedir.

Ödünç alınan kitaplar diğer kullanıcılar tarafından talep edilmiyorsa, iki haftalık bir süre uzatımı yapılabilir. İadesi geciken kitaplar için günde bir metelik para cezası uygulanır. Ödünç alınan bir kitap kullanıcı tarafından kaybedilirse kitabın aynısı temin edilinceye veya kitabın değerinde bir tutar kütüphaneye ödeninceye kadar o kullanıcıya başka kitap verilmez. Öğrencilerin birbirleri için kitap ödünç almaları yasaktır ve bunu yapan kişi kütüphaneden yararlanma hakkını kaybeder. Referans raflarından sabah alınan kitapların öğleden sonra, öğleden sonra alınan kitapların ise ertesi sabah iade edilmesi gerekir, ancak başka okuyucular tarafından istenmediği takdirde benzer bir süre için ödünç alma süresi uzatılabilir. Öğrenciler ve mezunlar dışında kütüphaneden kitap almak isteyen kişiler, müdürden yazılı olarak izin alacaklardır. Çalışma saatleri içinde, kütüphanedeki davranış kuralları, çalışma odasında da aynen geçerlidir. Her öğretim dönemi sonunda haziran ayında öğrencilerin kütüphane kitaplarını iade etmesi ve kitap hesaplarını kapatması zorunludur (Bulletin of Central Turkey College, 1910, s. 24).

SONUÇ

XIX. yüzyılın başlarından itibaren ülkemize gelen farklı ülkelerin misyoner örgütleri siyasi, dini ve ekonomik amaçlarla çeşitli faaliyetlerde bulunmuş; çok sayıda kurum ve kuruluşlar oluşturmuşlardır. Bu kurum ve kuruluşlar içinde, çeşitli misyon merkezlerinde, dış misyon istasyonlarında, kiliselerde ve çeşitli düzeyde okullarda kurdukları -kütüphaneler- de yer almaktadır. Bulundukları tarih ve coğrafya itibarıyla kütüphane kurumunun hemen hemen hiç bulunmadığı bir alanda olmaları bu kurumları kütüphanecilik disiplini anlamında önemli bir konuma taşımaktadır. Bunların oluşturulmaları, fiziksel şartları, kütüphanecilerin kolej yönetiminde söz sahibi olunan bir pozisyonda bulunmaları ve on binlere varan koleksiyon sayılarıyla çok önemli bilgi merkezleri olarak şekillenmişlerdir. Misyoner örgütleri ve bunlara bağlı okullar birçok olumsuz faaliyet gerçekleştirmiş olsalar da bulundukları dönemin reel şartlarında laik bir öğretime ağırlık vermiş, modern eğitim için çaba göstermiş, misyon merkezleri, kiliseler ve okullarda kurdukları düzenli ve gelişmiş kütüphane yapılarıyla, Türk kütüphanecilik kültürüne önemli bir katkı sundukları söylenebilir. Kolej Kütüphanesi ile okuma, ödünç ve koleksiyonla ilgili verileri, ortalama bir vatandaş veya bir öğrencinin ulaşabildiği kitap ve gazete sayısının son derece sınırlı olduğu bir dönemde gelişmiş bir kütüphane yapısını ve organizasyonunu gözlerimizin önüne sermektedir.

Merkezi Türkiye Koleji Kütüphanesi'nin 1921 yılında Fransızların Antep'ten geri çekilmesiyle birlikte aktivitesi de azalmıştır. Kütüphanenin 1924 yılında Halep'e taşındığı ve daha sonra kapandığı bilinmekle birlikte 'Amerikan Hastanesi' ismiyle sağlık hizmetleri günümüze kadar devam ettirilmiştir. Aynı zamanda 1954 yılında Gaziantep'te bir vakıf kanalıyla bir **Amerikan Kütüphanesi** de kurulduğu bilinmektedir. Araştırmanın tarihsel gelişim süreci içinde ilgili konuda yapılması muhtemel yeni çalışmalara zemin oluşturmaları beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkses, E. (2003). Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akgün, S. (1992). Amerikalı misyonerlerin Anadolu'ya bakışları. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 3(3): 1-16. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000113
- Alaca, E. (2015). Halk Kütüphanelerinde Yenilikçi Hizmet Geliştirme Süreci: Bartın Ulus Kültür ve Sanatevi Halk Kütüphanesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim, Ankara.
- Alan, G. (2007). Amerikan Board okullarında yürütülen misyonerlik faaliyetleri. Journal of Islamic Research, 20(4): 464-475.
- Alikılıç, D. (2001). Tarih boyunca Trabzon havalisinde kütüphaneler. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (17): 305-312.
- Arslan, E. (2022). 18. ve 19. yüzyılda Mardin'de faaliyet gösteren Katolik ve Protestan misyoner okullar. International Journal of Mardin Studies, 3(1): 105-115. 27 Temmuz 2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2278825> adresinden erişildi.
- Aydın, S. (2020). İnsanlığın Ortak Değerleri Kütüphane Kültürü. İstanbul: Evrensel Değerler Derneği.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir ragtime nasıl yapılır? Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED), 5(2): 368-388. doi: 10.31592/aeusbed.598299
- Barlas, U. (1971). Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yayınları.

- Barlas, U. ve Başağaoğlu, İ. (2013). XIX. Yüzyıldan cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Gaziantep'teki sağlık kuruluşları. *Lokman Hekim Dergisi*, (Supplement VIII): 20-21 (Third Session: History of Medicine).
- Barlas, U. (1959). Gaziantep'te Amerikan hastanesi, kızlar okulu, kolej ve yetim evi. *Gaziantep Kültür Dergisi*, 2(19): 18.
- Baytop, T. (2003). Antep'in Öncü Hekimleri: Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi. İstanbul: SEV Matbaacılık Yayıncılık.
- Bliss, E. M. (1896). *Turkey and the Armenian Atrocities. A Reign of Terror from Tartar Huts to Constantinople Palaces*. New York: Edgewood Publishing Company.
- Bond, A. (1828). *Memoir of the Rev. Pliny Fisk*. Edinburgh: Crocker and Brester Company.
- Bulletin of Central Turkey College at Aintab, Turkey-in-Asia: Catalogue Number. (1910). Minneapolis, Minn.: Central Turkey College (Bulletin of Central Turkey at Aintab adlı derginin 1904, 2(2)'den ayrı basımıdır).
- Canyaş, H. ve Canyaş, F. O. (2012). Osmanlı'dan günümüze misyonerlerin kültürel alandaki faaliyetleri. *Türklük Bilim Araştırmaları-TÜBAR= Journal of Turkology Research*, (31): 55-75.
- Catalogue of Central Turkey College at Aintab Vilayet of Aleppo Turkey in Asia. (1901). Constantinople: Press of H. Matteosian Bible House.
- Central Turkey College: The Year Before the War. Report of the President of Central Turkey College, Aintab, Turkey, to The Board of Managers of the College, for the Year 1913-14. (1914). Aintab: Central Turkey College Publications.
- Cintosun, M. (2006). Misyonerlik ve Harput'taki Amerikan Misyoner Okulları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din sosyolojisi Bilim Dalı, Şanlıurfa.
- Condensed Sketch of the Missions of the American Board in Asiatic Turkey. (1910). Boston, ABCFM.
- Constitution and By-Laws of the Central Turkey College. (1874). Boston: Todd, Printer, Congregational House.
- Coşkun, İ. (2022). Osmanlı Devleti'nde bir Fransız misyoner okulunun kuruluş süreci: Saint-Benoit (1360-1804). *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2): 200-214.
- Çağır Benli, M. (2024). Osmanlı Devleti'nde ve İran'da misyonerlik faaliyetleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (17): 250-273.
- Çakın, İ. (1982). Kütüphanecilikte felsefi yaklaşım. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 31(4): 155-157.
- Dingeç, E. (2014). Amerikan misyoner okullarının Ermeni ayrılıkçı hareketindeki etkileri üzerine bir inceleme. *Yeni Türkiye*, 60: 1-10.
- Doğanay, R. (2009). Amerikalıların Antep misyonunun kuruluş ve faaliyetleri hakkında bir deneme. *History Studies: International Journal of History*, 1(1): 17-34. http://dx.doi.org/10.9737/hist_7
- Eddy, D. B. (1913). *What Next İn Turkey: Glimpses of the American Board's Work in the Near East*. Boston, Mass: The Taylor Press.
- Elmacı, M. E. ve İyigör, B. (2018). Kuruluş gelişim ve değişim süreçleriyle Talas Amerikan Koleji. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi= Mediterranean Journal of Educational Research*, (23): 155-171. doi: 10.29329/mjer.2018.138.10
- Erdoğan, N. ve Okaç Beycan, A. D. (2024). Anadolu'da yabancı okullar meselesine mimari bir bakış: Merzifon Amerikan Koleji. *Akademik Sanat*, (21): 82-105. doi: 10.34189/asd.2024.21.006

- General Catalogue of Central of Central Turkey College Aintab, Turkey, Asia, (1906). Beirut: American Press [in the 'Annual Register' issued in the spring of each year]. 20 Nisan 2025 tarihinde <http://www.dlir.org/archive/archive/files/514862db13f737361f4e897bf28613be.pdf> adresinden erişildi.
- Göver, İ. H. (2023). Talas Amerikan Koleji özelinde misyoner okullarına sosyolojik bir bakış. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 26(2): 79-103. 20 Nisan 2025 tarihinde <https://doi.org/10.18490/sosars.1382509> adresinden erişildi.
- Güllü, R. (2009a). Amerikan Board misyonerlerinin Antep'teki faaliyetleri ve Antep Amerikan Koleji. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (16): 129-175.
- Güllü, R. (2009b). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri. Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Gündüz, Ş. (2020). Misyonerlik. TDV İslam Ansiklopedisi, 30: 193-199. 27 Temmuz 2024 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/misyonerlik> adresinden erişildi.
- Harris, P.W. (1999). *Nothing But Christ*. New York: Oxford University Press.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: Nitel yaklaşımın yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 68-86.
- Keskinbora, H. K. (2018). Osmanlı ülkesine ABD nüfuzu yerleştirme aracı: Tıbbi misyonerlik. *Turkish Studies History*, 13(16): 151-170. 20 Nisan 2025 tarihinde <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13884> adresinden erişildi.
- Kılıç, R. (2006). Misyonerlik ve Türkiye'ye yönelik misyoner faaliyetleri. *Türklük Bilim Araştırmaları-TÜBAR= Journal of Turkology Research*, (19): 327-342.
- Kieser, H. L. (2005). İskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet: 1839-1938. A. Dirim (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1999). XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları: (Cilt 6). G. Eren (Ed.), *Osmanlı içinde*, (340-349). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları. İstanbul: Arba Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1991). Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları. 2. bs., İstanbul: Arba Yayınları.
- Kuş, A., ve Alan, G. (2022). William John Childs'ın gezi notları ve Amerikan Board kayıtlarında Anadolu Koleji Yerleşkesi. *İDEALKENT*, 13(38): 2953-2974. 20 Nisan 2025 tarihinde <https://doi.org/10.31198/idealkent.1101802> adresinden erişildi.
- Ortaylı, İ. (1981). Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan okulları üzerine bazı gözlemler. *Amme İdaresi Dergisi*, 14(3): 87-96.
- Önal, M. (2020). Amerikan Board Kayıtlarına Göre Bandırma'da Bir Misyonerlik Tecrübesi (1844-1882). *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39): 161-177. 20 Nisan 2025 tarihinde <https://doi.org/10.30794/pausbed.659735> adresinden erişildi.
- Özkan, S. (2021). Osmanlı Devleti'nde misyoner eğitim kurumlarının bir örneği: Antep Merkezi Türkiye Koleji. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (47): 353-375.
- Özturan, N. C. (2024). 19. Yüzyıl sonunda Sivas'ta bulunan misyoner okulları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (6): 4370-4390. 20 Nisan 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4284827> adresinden erişildi.
- Öztürk, A. ve Kamer, S. T. (2013). Activities of American Missionaries in Kayseri. *Cumhuriyet International Journal of Education-CIJE*, 2(2): 106-122.

- Padem, S. (2020). Yabancı Okullar Eğitim Programlarının 1820-1938 Yılları Arasında Türk Eğitim Sistemine ve Toplumsal Yaşama Etkileri. Doktora Tezi (Yayımlanmamış), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Polat, İ. (1988). Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan Amerikan okulları üzerine bir inceleme. *Belleten*, 52(203): 627-652. 20 Nisan 2025 tarihinde <https://doi.org/10.37879/belleten.1988.627> adresinden erişildi.
- Report of the President of Central Turkey College, Aintab, Turkey. (1912). To The Board of Managers of The College, For the Year 1911-1912.
- Richter, J. (1910). A History of Protestant Missions in the Near East. New York: Fleming H. Revell Company.
- Saatçi İzci, B. ve Halaç, H. H. (2022). Amerikan Board misyonerlik örgütüne dair çalışmaların bibliyometrik analizi. *Turkish Academic Research Review*, 7 (1): 97-118. 20 Nisan 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr/issue/68995/1017465> adresinden erişildi.
- Sarafian, K. A. (1957). A Briefer History of Aintab. New York: United States of America.
- Stone, F. A. (2011). Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi: Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları. A. Aksu (Türkçe Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Strong, W. E. (1910). The Story of the American Board. Boston: The Pilgrim Press.
- Şişman, A. (2008). XX. Yüzyıl başlarında Rumeli ve Adalardaki yabancı müesseseler. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 1-10. 27 Temmuz 2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202467> adresinden erişildi.
- Şişman, A. (2006). XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Taşkın, F. (2017). Amerikan BOARD misyonerlerinin Türkiye'deki sağlık faaliyetleri: 1833-1923. *Avrasya İncelemeleri Dergisi- Journal of Eurasian Inquires*, 6(2): 149-176. doi: 10.26650/jes372813
- Taşkın, F. (2012). Antep'te bir misyoner üniversitesi: Merkezi Türkiye Koleji. *History Studies*, 4(4): 415-431.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Temizer, A. (2014). Van'da Amerikan Board misyonerlerinin faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2(2): 169-204.
- To The Alumni and Former Students of Central Turkey College at Aintab and Other Friends. (1928). Aleppo.
- Toydemir, M. (2012). 1820'den Cumhuriyetin İlanına Kadar Antep'te Misyoner Faaliyetleri. Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Tracy, Charles C. (1904). The Development of the American Board's Work in Asiatic Turkey. Boston, Mass: The Board Congregational House.
- Turan, Ö. (2024). Osmanlı son döneminde Balkanlarda Amerikan Protestan misyonerleri. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (56): 179-212.
- Uçak, N. (1997). Bilgi Merkezi İçin mi Kullanıcı, Kullanıcı İçin mi Bilgi Merkezi? B. Yılmaz (Yay. Haz.), *Hacettepe Kütüphanecilik* 25. Yıla Armağan içinde, (242-248). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü.

- Yıldırım, M. A. (2009). XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Ayntab Kazasında Ermeni Milliyetçiliği ve Amerikalı Misyonerler. M. M. Hülagü, Ş. Batmaz ve G. Alan (Yay. Haz.), Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler: Cilt 3 [Erciyes Üniversitesi, Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, 22–24 Mayıs 2008, Türkiye, bildiriler kitabı] içinde, (51-63). Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yıldız, Ö. (2015). Anadolu’da Amerikan Misyonerleri. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yılmaz, B. (2014). Ankara’da halk kütüphanesi sistemi: Niceliksel bir değerlendirme. Ankara Araştırmaları Dergisi, 2(2), 115-130.
- Yücel, İ. (2017). Anadolu’da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Yücel, İ. (2011). Anadolu’daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1934). Doktora Tezi (Yayımlanmamış), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Yücel, İ. (2016). Yabancı okullar ve kültürel milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji tanassur hadisesi (1928). Belleten Dergisi, 80(287): 307-328.
- Yürür, G. (2013). Gaziantep’teki Amerikan Hastanesi, Hastaneye Bağlı Tıp ve Sağlık Okullarının Tarihi ve Çevreye Etkileri. Doktora Tezi (Yayımlanmamış), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.